

Društveni izlet na avstrijsko Koroško

V soboto, 20. septembra 2014, smo se člani Muzejskega društva Škofja Loka odpravili na enodnevni izlet na avstrijsko Koroško. Naše popotovanje se je začelo ob 7. uri, na parkirišču v stari vojašnici, od koder smo se mimo Kranja, Tržiča in čez prelaz Ljubelj odpeljali do Vetrinja, kjer je bil prvi postanek.

Naselje **Vetrinj** (*Viktring*), s približno 4000 prebivalci, leži 6 km južno od Celovca. Prvič se omenja leta 890. Kraj je znan po nekdanjem cistercijskem samostanu, ki ga je leta 1142 ustanovil vojvoda Bernard Spanheimski, skupaj s svojo ženo Kunigundo. Samostan je kmalu postal eden izmed kulturno najpomembnejših v deželi. Tesno je bil povezan tudi s Kranjsko, ne samo zaradi svoje geografske bližine, ampak tudi zaradi gospodarskih vezi. Južno od Karavank je vetrinjska cisterca posedovala dva centra zemljiške posesti. Že leta 1147 je samostan dobil posest pri Preddvoru, ki je postal središče vetrinjske posesti na Gorenjskem. Drugi center je predstavljala posest okrog Špitaliča v Tuhinjski dolini, ki jo je samostanu podelil istrski mejni grof Henrik IV., in sicer med leti 1204 in 1228.¹

V 15. stoletju je samostanska stavba doživela velike spremembe, saj so jo zaradi turških vpadov utrdili z obrambnimi stolpi in vodnim jarkom. Leta 1786 je Jožef II. samostan razpustil. Dve leti kasneje (1788) je družina Moro v samostanu in na bližnjih samostanskih posestvih odprla suknarno, ki je delovala vse do stečaja v letu 1967. Po stečaju je poslopje prešlo v last države, v njem je nastanila glasbeno gimnazijo.

Po sprehodu po samostanski okolici smo zavili v nekdanjo samostansko, od leta 1787 pa župno cerkev Marije Vnebovzete. Cerkev je bila sprva lesena, kmalu po letu 1170 so jo podrli in začeli graditi kamnito, ki je bila zasnovana kot triladijska bazilika s kratko prečno ladjo. Posvečena je bila leta 1202. V prvi polovici 14. stoletja so prezbiteriju prizidali peterostran gotski zaključek z oporniki in visokimi okni ter na severni strani zvonik. V 15. stoletju so kot podaljšek severne prečne ladje dozidali mrežasto rebrasto obokano kapelo sv. Bernarda, z gotskimi poslikavami iz leta 1460. V omenjeni kapeli se nahaja baročni marmorni oltar, ki ga je leta 1709 izdelal ljubljanski kipar Luka Mislej.²

1 Mlinar, Janez Vetrinjski in njegovo poznavanje Kranjske v Knjigi resničnih zgodb, str. 274.

2 Stopar, Vetrinj, str. 219.

Glavni baročni oltar v cerkvi, neznanega avtorja, je visok 16 m in je bil izdelan leta 1622. Povsem na vrhu, ob straneh kipa Pieta, klečita ustanovitelja samostana grof Bernard in njegova žena Kunigunda.

V prezbiteriju so ohranjena originalna gotska okna iz okrog leta 1400, ki sodijo med največje umetnine gotskega slikarstva na steklo na Koroškem. Upodobljeni so apostoli ter prizori iz Marijinega življenja in Kristusovega trpljenja. V prezbiteriju je vzdana tudi marmorna plošča z latinskim napisom: *»Hvaležni slovenski begunci iz prekomorskih dežel so v čast blažene Device Marije prispevali del za obnovo te cerkve, spominjajoč se tukaj leta 1945 v roke sovražnikov izdanih bratov.«*

Na simboličnem nagrobnem spomeniku pred vhodom v Bernardovo kapelo je velik kip neogotske Pieta. Spodaj so leta 2004 napisali zahvalo v spomin na rešitev 6 000 civilnih beguncev, za katere je zdravnik dr. Valentin Meršol posredoval pri britanskih vojaških oblasteh in s tem preprečil njihovo vrnitev v Jugoslavijo.

Vetrinj je večini Slovencev znan predvsem iz dogajanj po koncu 2. svetovne vojne. 12. maja 1945 so britanske vojaške oblasti različnim vojaškim formacijam, ki so bežale z ozemlja Jugoslavije, in civilnim beguncem dovolile prehod na levi breg Drave. Naslednjega dne so Dravo prešli tudi slovenski domobranci in tu odložili orožje. Tako je na vetrinjskem polju nastalo begunsko taborišče. Severno od Vetrinja je bilo vojaško taborišče, civilno pa južno od Vetrinja. Načelnik slovenskega civilnega taborišča je bil Valentin Meršol. V vojaškem taborišču je bilo okrog 12 000 pripadnikov slovenske narodne vojske – domobrancev. Po sporazumu med jugoslovanskimi in lokalnimi britanskimi oblastmi so 19. maja začeli vračati vojaške begunce; najprej nekaj 1 000 Hrvatov in Srbov, od 27. do 31. maja pa še domobrance. Skupno je bilo v Jugoslavijo vrnjenih 10 500 pripadnikov slovenskega in gorenjskega domobranstva ter 600 civilistov.³

Iz Vetrinja smo pot nadaljevali mimo Krnskega gradu in Gospe Svete proti **gradu Ostrovica** (*Burg Osterwitz*), ki se nahaja na 150 m visoki apnenčasti skali. Leta 1994 je bil vpisan na Unescov seznam svetovne dediščine. Nanj smo se povzpeli po pešpoti, ki je speljana skozi 14 obrambnih vrat; vsaka imajo svoje ime in napisano letnico nastanka. Pod vrhom na platoju zunanjega dvorišča se nahaja grajska cerkvica. Na notranjem grajskem dvorišču je restavracija, ostali grajski prostori so spremenjeni v muzej in grajsko orožarno.

Arheološke najdbe nam pričajo, da je bil hrib poseljen že mnogo pred nastankom srednjeveškega gradu. Gre za kontinuirano poselitev od mlajše kamene, prek železne dobe vse do rimskega in poznorimskega obdobja. Najstarejši ohranjen pisni dokument, ki omenja Ostrovico, je listina Ludvika Nemškega iz leta 860. V 11. stoletju je na vzpetini stala utrdba, ki jo je salzburški nadškof Gebhard kot fevd poklonil spanheimskim grofom. Utrdbo in pripadajoča posestva je

3 Mlakar, Vetrinj, str. 218–219.

spanheimska veja »von Osterwitz« dedovala vse do druge polovice 15. stoletja. Zadnji lastnik gradu Janž von Osterwitz ni imel potomcev, zato je grad (skupaj s pripadajočimi posestvi) 30. maja 1478 vrnil v last cesarju. Grad, ki je bil močno poškodovan v času turških vpadov, je Cesar Maksimilijan I. 5. oktobra 1509 zastavil krškemu škofu Matthäusu Langu, ki je začel z njegovo prenovo. Zlata doba gradu Ostrovica se je začela z novim lastnikom Georgom Khevenhüllerjem, ki je 18. marca 1571 grad kupil od nadvojvode Karla. Georg je porabil ogromno finančnih sredstev, da je grad dogradil in utrdil, postavil vrsto obrambnih vrat ter mu dal podobo, kakršno ima še danes. Njegova skrb in ljubezen do grajske stavbe sta razvidni iz njegove oporoke, vklesane v marmorno ploščo, ki je vzdana na steni grajskega dvorišča.⁴

Po izdatni malici ob vznožju gradu nas je pot vodila proti **Brežam**, najstarejšemu mestu na Koroškem. Ob prihodu v mesto nas je na glavnem trgu že čakal vodnik Horst Ragusch in v njegovem spremstvu smo si ogledali najpomembnejše mestne znamenitosti.

V srednjem veku so bile Breže drugo največje mesto v salzburški nadškofiji, takoj za Salzburgom, in najpomembnejše na Koroškem. Srednjeveška zgodovina Brež se začena z 20. novembrom leta 860, ko je Ludwik Nemški tukajšnji dvor podaril salzburškemu škofu Adalwinu. V 12. stoletju sta v Brežah pečat pustila tudi grofica Hema in njen mož Viljem II., ki je od cesarja Konrada II. dobil trške in mitninske pravice v svojem delu breškega naselja. V 12. stoletju so bile Breže pomembno središče na tedanjih slovenskih tleh. V letih 1090–1106 se v virih že omenjajo kot trg, med leti 1124–1130 pa kot mesto. V 12. stoletju so začeli kovati lasten denar, srebrni breški pfenig, ki so ga kovali vse do leta 1360, ko so kovanje opustili. Pomembne so bile tudi breške mere in uteži, ki so bile dolgo v veljavi na celotnem Koroškem. V srednjem veku so bile Breže upravno, versko in kulturno središče na Koroškem. Tu so se zbirali razni obrtniki, umetniki in številni samostanski redovi (nemški viteški red, maltežani in dominikanci). Med obrtniki so posebej sloveli čevljarji in usnarji, ki so prvi ceh ustanovili leta 1220.

Mesto je bilo po vsej verjetnosti obzidano že v 12. stoletju, sedanje obzidje pa je bilo postavljeno konec 13. stoletja. Visoko je 11 metrov, dolgo 820 m in debelo 1,50 m. Nekoč je bilo utrjeno s 14 stolpi, od katerih so se ohranili zgolj trije. V mesto se je prišlo skozi 5 vrat, ki danes niso več ohranjena, saj so jih podrli v 19. stoletju. Ob obzidju se je ohranil obrambni jarek, dolg 800 m, širok 15,5 m in globok 9,5 metra; v njem je še danes voda.

V centru mesta se na glavnem trgu nahajajo renesančna marmorna mestna fontana iz leta 1563, poslikana lekarniška hiša z grbom salzburškega nadškofa Lenarta Hodiškega iz 15. stoletja ter stara mestna hiša iz 16. stoletja, v kateri je danes turistični urad.

4 Khevenhüller – Metsch, *Grad Ostrovica*, str. 3–31.

Panorama Brež s Petrove gore. (foto: Jože Štukl)

Malo naprej od glavnega trga smo si ogledali farno cerkev Svetega Jerneja. Cerkev je nastala med leti 1130–1167. Po zasnovi je romanska triladijska bazilika, z dolgim gotskim korom in 2 zvonikoma na zahodni strani. Ima lepa slikana okna iz 13. stoletja, ki so jih v 19. stoletju prinesli iz dominikanske cerkve. Cerkev so po številnih požarih spreminjali, današnja je ohranjena v obliki, ki jo je dobila po požaru leta 1895. V njej je lep baročni glavni oltar (1679), s podobama Marije Vnebovzete in mučeništva sv. Jerneja.

Iz mesta smo se po stezici povzpeli do gradu **Petrova gora** (*Petersberg*), od koder se odpira čudovit razgled na mesto in okolico.

Grad, ki je danes večinoma v ruševinah, je nastal v 11. stoletju. Na njem je bila škofovska palača salzburških škofov, ki je nastala v 12. in 13. stoletju. Salzburški škofje so pogosto prihajali v Breže in tu včasih tudi dlje časa bivali. Najbolje je ohranjen romanski Konradov stolp, s konca 11. do začetka 12. stoletja, z merami 15 x 10 m in višine 28 m. V njem je muzej, zbirke smo si z zanimanjem ogledali. V enem od nadstropij se nahaja tudi Rupertova kapela iz leta 1125 z ostanki fresk, ki veljajo za najstarejše v Avstriji. V sklopu grajskega kompleksa Petersberg je tudi Petrova cerkev, ki je po svojem izvoru karolinška, nastala je že v 10. stoletju, leta 927. Sedanja cerkev je iz leta 1130. V 16. stoletju se je škofovska rezidenca preselila v mesto, in sicer v knežji dvor, kar je povzročilo začetek propadanja Petersberga, ki je bil dokončno opuščen v 17. stoletju (po požaru leta 1673).

Po slovesu od našega vodnika in skupinskem fotografiranju na glavnem trgu smo zapustili Breže in se odpeljali proti **samostanu Krka**, ki se nahaja v slikovitem okolju sredi krške doline. Tu smo si ogledali dvostolpno stolnico Marije Vnebovzete, ki sodi med najpomembnejše romanske cerkve v Avstriji. Zgraditi jo je dal škof Roman I., med leti 1131–1167. V cerkev smo vstopili skozi preddverje, kjer smo na levi in desni strani uzrli freske alpskega mojstra iz leta 1343, na katerih so prizori iz Svetega pisma Stare in Nove zaveze. Skozi romanski lijakasti portal s sedmimi stopnicami iz leta 1200 smo vstopili v triladijsko baziliko, ki skriva pomembne umetnine iz obdobja romanike, gotike in baroka.

V severni stranski ladji smo si ogledali romanski timpanon s Samsonom, gotске freske sv. Volbenka, sv. Jurija in Marijino fresko. V južni stranski ladji pa freske iz leta 1560: poklon sv. treh kraljev, Jezusovo vstajenje (s pokrajino Otoka ob Vrbskem jezeru) in Marijino kronanje. V obeh stranskih ladjah se nahajajo tudi

Samostan Krka s stolnico Marije Vnebovzete. (foto: Jože Štukl)

Hemini reliefi; gre za šest velikih polihromiranih tabel, izrezljanih iz lipovega lesa. Reliefi so nastali med leti 1498–1519. Na njih so (z vidika legende) upodobljeni prizori iz življenja Heme Krške. Spodaj so dodani latinski napisi iz 17. stoletja, ki z baročnim preobiljem besed poročajo o življenju sv. Heme.

Glavni zlati oltar ter oba stranska oltarja so baročni, delo Mihaela Hönela iz Meissna (1626–1632). Na glavnem oltarju, ki je visok 16 m, je množica angelov in človeških figur, med katerimi, poleg cerkvenih očetov in svetnikov, najdemo tudi štiri evangeliste. V središče oltarja je postavljeno zmagoslavje katoliške cerkve nad protestantizmom, zato je upodobljena Marijina vrnitev k očetu.

Križni oltar je delo Dunajčana Raphaela Donnerja (1693–1741). Na tej izjemni umetnini, za katero je umetnik porabil 18 ton svinca, je upodobljeno Marijino objokovanje mrtvega sina. Oltar, ki predstavlja umetnikovo zadnje delo, je dokončal njegov učenec Baltasar Moll, ki je leta 1766 dodal tabernakelj.

Pot v podzemlje nas je pripeljala do kripte s 96 belimi marmornatimi stebri. Zgrajena je bila po italijanskih vzorih. Vanjo so leta 1174 prenesli Hemine posmrtno ostanke. Njen grob v kripti je obdan z ograjo iz dobe rokokoja, ki je delo krškega mojstra Mihaela Gaissla.⁵

Ker je bila Hema Krška pomembna osebnost svojega časa, je primerno, da na tem mestu z zgodovinskega stališča nekoliko osvetlimo njeno življenje in delo. Ne vemo, kdo so bili njeni starši, kdaj in kje je bila rojena, kdaj se je poročila, niti kdaj je umrla. Podatki, ki jih prinašajo različne verzije legende o njej, so ali zgodovinsko napačni ali nepreverljivi; prvi izhajajo šele iz časa okrog neuspelega poskusa njene kanonizacije v 60. letih 15. stoletja in iz 16. stoletja.

Rojena naj bi bila v Selčah ali Brežah, po eni izmed legend pa naj bi izvirala iz Pilštanja na Kozjanskem. Prav tako sta v tej legendi navedena njena starša, Engelbert in Tuta. To nikakor ne more držati, saj se Pilštanjski grad v virih omenja od 2. polovice 12. stoletja. Kot gradiščani so ga upravljali razni krški ministeriali. Grad torej ni bil sedež neke pomembne plemiške rodbine in se ne omenja že leta 980, ko naj bi bil sedež mogočnega grofa Engelberta Pilštajnskega, Heminega očeta. Še pomembnejše kot to pa je dejstvo, da Pilštajn in tamkajšnja posestva niso nikoli pripadala Heminim prednikom, do leta 1016 je bila to kraljeva zemlja.

5 Till, Hema Krška, str. 39–40.

Tedaj jo je Henrik II. podelil v last Heminemu možu Viljemu II. Tako je Pilštajn postal Hemina posest šele po moževi smrti in šele krška škofija je dala tu zgraditi grad.

Hema je izvirala iz kroga precej maloštevilnega najvišjega plemstva. Njeni predniki so pripadali vodilnim knežjim in vojvodskim rodbinam in so deloma izvirali iz sorodstvenega kroga moravskih knezov Mojmiridov in bavarskih Liutpoldingov. Njeni slovanski predniki so najpozneje v 9. stoletju prišli na Bavarsko in se sorodstveno povezali z njim socialno enakovredno bavarsko aristokracijo.

Hemin mož Viljem II. in njegovi neposredni predniki – koroški Viljemovci – so izvirali iz ene najodličnejših bavarskih rodbin, katere začetki segajo vse do prve polovice 8. stoletja. Njegovemu sorodstvenemu krogu je zelo verjetno pripadala tudi žena nitransko-panonskega kneza Pribine in Kocljeva mati. Hemin mož je bil grof v Brežah in mejni grof v Savinjski dolini.

Kdaj sta se poročila, ni znano. Imela sta dva sinova, katerih imen prav tako najstarejša legenda ne pozna. Pove zgolj to, da sta umrla v mladostniški dobi. Šele pozneje je v legendi prišel podatek, da jima je bilo ime Viljem in Hartvik, da so ju ubili uporni rudarji v Selčah, za kar se je njun oče krvavo maščeval in nato na Hemino prigovarjanje za pokoro odšel na romanje v Rim, od koder pa se ni vrnil živ. Umrli naj bi ob povratku, tik pred domom v Labotski dolini. Dejstvo, da so Hemina sinova ubili uporni rudarji, je malo verjetno, da pa je njen mož umrl ob povratku z romanja pa sploh ne drži. Viljema II. je leta 1036 iz maščevanja ubil odstavljeni koroški vojvoda Adalbero Eppensteinski, pri čemer je mogoče, da bi ubil tudi oba njegova sinova.

Hema je vdova brez družine postala leta 1036. Koliko je bila tedaj stara, ni znano. Iz njenega življenja imamo samo še dva trdna podatka, in sicer, da je bil samostan v Krki ustanovljen leta 1043 in da je Hema umrla enkrat po poletju leta 1044. Znan je samo dan njene smrti: 29. junij, leto pa ni znano. V Krki je najpozneje na prelomu iz 12. v 13. stoletje že veljalo, da je Hema umrla leta 1045, da je pred smrtjo vstopila v samostan in tam umrla kot laična sestra. Domneva se, da je bila rojena med leti 980–990 in je umrla leta 1044 ali 1045. S smrtjo moža in sinov je postala ena najbogatejših žená svojega časa, saj je združila svojo in možovo rodbinsko posest. Ta posestva so segala od Furlanije na zahodu do hrvaške meje na Sotli na vzhodu in od štajerske Aniže na severu do Save in dolenske Krke na jugu. Njeno težišče je bilo v Brežah in Krki na Koroškem, Zgornjem Štajerskem (Admont) in v Savinjski krajini, kjer se je njeno veleposestvo pokrivalo z mejami same krajine.

Hema je večino svoje dediščine namenila za ustanovitev dveh samostanov. Salzburškemu nadškofu Balduinu je po letu 1141 prepustila posest v Admontu v dolini Aniže (Enns), z namenom, da tam ustanovi samostan, kar pa je leta 1074 uresničil šele njegov naslednik nadškof Gebhard. Hema je dala v Krki leta 1042 ali 1043 zidati cerkev in ustanoviti samostan, namenjen plemiškim damam.

V nasprotju z Admontom se je v Krki na Koroškem sama lotila ustanovitve samostana in zidanja Marijine cerkve; projekt je uspešno zaključila. Na dan Marijinega vnebovzeta, 15. avgusta 1043, je salzburški nadškof Balduin v Krki posvetil samostansko cerkev. Krka je postala plemiški damski samostan. Toda zaradi velikanških posesti, ki jih je Hema namenila samostanu, je bil samostan že leta 1072 razpuščen in nadškof Gebhard je na njegovem mestu ustanovil salzburško lastniško škofijo. Hema je bila po smrti pozabljena. Šele s poizkusi krške škofije po neodvisnosti in samostojnosti izpod Salzburga so se je znova spomnili in jo začeli prikazovati kot osrednjo figuro krške cerkve. Krški škofiji je šele s škofom Romanom I. (1131–1167) uspelo utrditi krško škofijo in doseči nekaj več avtonomije. Zgraditi je dal krško stolnico in grad Strassburg, ki jim je 600 let služil kot rezidenca in postal največji grad na Koroškem.

Po Romanovi smrti (1167) je Salzburg znova »zategnil vajeti« in v Krki so se trudili, da bi obdržali vsaj pridobljene privilegije. Začeli so iskati listine, s katerimi bi dokazali, da je krško cerkev ustanovila Hema in da škofijska posest ne izhaja od Salzburga, ampak da je direktno darilo grofice – ustanoviteljice. Ker ni bilo dokazov, je krški kaplan Konrad (1155–1178) ponaredil listine in v škofijskem arhivu je ohranjenih kar 10 ponarejenih vladarskih darovnic. Ob tem so – jasno – uničili vse originalne listine, v katerih je bila Hema omenjena.⁶

Hemo so leta 1174 pokopali v kripti krške stolnice. Hemino čaščenje je izpričano že dve leti kasneje, leta 1176. Dobrih 50 let pozneje je datiran prvi seznam čudežev in ozdravljenj, ki so se zgodili ob njenem grobu med 12. septembrom 1227 in 20. julijem 1228. Leta 1287 so jo razglasili za blaženo, medtem ko je bila za svetnico razglašena šele 5. januarja 1938.⁷

Udeleženci izleta na glavnem trgu v Brežah na Koroškem. (foto: Peter Pokorn)

6 Štih, Zgodovinsko o Hemi Krški, str. 7–23,

7 Dolinar, Ema Krška in Slovenci, str. 24–29.

Tudi s slovenskega področja so na njen grob iz leta v leto romali številni romarji. Za nas je najzanimivejše kranjsko romanje v Krko, ki je prvič izpričano leta 1607. Takrat so Gorenjci sklenili, da bodo vsako leto romali k Hemi v Krko, in sicer četrti petek po veliki noči. Povod za romanje je bila legenda, da je Hema v Škofji Loki želela zgraditi cerkev, ker pa to Gorenjcem ni bilo všeč, so jo pregnali z dežele in na Ljubelju jim je rekla, da ji bodo morali slediti na Koroško, če bodo hoteli imeti dovolj hrane. Zaradi slabih letin so začeli romati v Krko, saj so užaljeno Hemo hoteli prositi odpuščanja. Romanje je imelo izhodišče v loškem hribovju (Javorje, sv. Lenart, Škofja Loka). Romarji so s seboj nosili zločljivo bandero, ki je imelo na eni strani sv. Jakoba, na drugi strani pa sv. Hemo; shranjeno je bilo v župnijski cerkvi v Javorjah. Romanje je trajalo od torka zvečer do petka, ko so proti večeru prišli do Heminega groba v Krki. Ta romanja so zamrla šele po letu 1938.⁸

Zadnja postaja našega izleta je bila v **vasi Bilčovs** na levem bregu reke Drave, kjer smo se v idiličnem, povsem slovenskem okolju **Gostilne pri Miklavžu** dodobra okrepčali po napornem dnevu. Polni lepih vtisov smo se prijateljsko poslovili od lastnika gostilne Hansija Ogrisa in njegove žene ter se preko Ljubelja vrnili na Kranjsko.

LITERATURA:

- Dolinar, France: Ema Krška in Slovenci. V: *Emina romarska pot = Hemma Pilgerweg = Ema's route of pilgrimage*. Zbornik referatov/Posvet o sv. Emi, Podsreda, 7. junij 2007. Podsreda : Kozjanski park, 2007, str. 24–29.
- Khevenhüller – Metsch, Max: *Grad Ostrovica, zgodovina in opis*. Klagenfurt : Carinthian Bogendruck, 2001.
- Mlakar, Boris: Vetrinj. V: *Enciklopedija Slovenije*, 14. zvezek, Ljubljana : Mladinska knjiga, 2000, str. 218–219.
- Mlinar, Janez: Janez Vetrinjski in njegovo poznavanje Kranjske v Knjigi resničnih zgodb (Liber certarum historiarum). V: *Zgodovinski časopis* 58, Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004, št. 3–4, str. 273–300.
- Stopar, Ivan: Vetrinj. V: *Enciklopedija Slovenije*, 14. zvezek, Ljubljana : Mladinska knjiga 2000, str. 219.
- Štih, Peter: Zgodovinsko o Hemi Krški. V: *Emina romarska pot = Hemma Pilgerweg = Ema's route of pilgrimage*. Zbornik referatov/Posvet o sv. Emi, Podsreda, 7. junij 2007. Podsreda : Kozjanski park, 2007, str. 7–23.
- Till, Jože: Hema Krška. V: *Emina romarska pot = Hemma Pilgerweg = Ema's route of pilgrimage*. Zbornik referatov/Posvet o sv. Emi, Podsreda, 7. junij 2007. Podsreda : Kozjanski park, 2007, str. 33–43.

8 Till, Hema Krška, str. 36–39.